

Αλεξάνδρας Δεληγιώργη, *Ο κριτικός Μάρξ, 1843-44. Δοκίμια για το μαρξισμό*. Gutenberg, Αθήνα 1985, 136 σελίδες.

Το βιβλίο της λέκτορος του Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης κυρίας Α. Δεληγιώργη φιλοδοξεί να είναι μια ουσιαστική όσο και πρωτότυπη συμβολή στο πάντοτε ανοιχτό και αμφιλεγόμενο ζήτημα της γένεσης της θεωρίας του Μάρξ, καθώς επίσης και θετική συνεισφορά στην προώθηση των κοινωνικών επιστημών και της φιλοσοφίας της σύγχρονης εποχής.

Αυτό γίνεται κιόλας πρόδηλο από τον Πρόλογο (σ. 11-15) όπου δηλώνεται ότι η όλη μελέτη δεν αποσκοπεί μόνο στην ανάδειξη και ανασυγκρότηση της κριτικής μεθόδου του νεαρού Μάρξ, αλλά κατατείνει έμμεσα και στην επαναδραστηριοποίηση αυτής της μεθόδου για τον αποτελεσματικότερο έλεγχο των ιδεών που προβάλλονται στους χώρους της σημερινής επιστήμης και ιδεολογίας (σ. 14). Εξάλλου, τη συγγραφική αυτή πρόθεση μαρτυρεί και ο υπότιτλος του έργου (*Δοκίμια για το μαρξισμό*), που παραπέμπει άμεσα στον τίτλο των δοκιμίων του Αλτουσέρ για το Μάρξ (σ. 13). Προλογικά επίσης η συγγραφέας καθορίζει ως αντικείμενο της συστηματικής προσέγγισής της (σ. 11) τα κείμενα που γράφει ο Μάρξ στο χρονικό διάστημα 1843-44, και ειδικότερα την *Κριτική της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ* (1842-43), *Το Εβραϊκό ζήτημα* (1843), και τα *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα* (1844), έργα που από άποψη μεθοδολογικής επεξεργασίας παρουσιάζουν μορφή τριλογίας (σ. 12). Στη συνέχεια, αφού αναγνωρίσει τη *Γερμανική ιδεολογία* (1845) σαν το όριο της επιστημολογικής τομής στο έργο του Μάρξ, κλείνει τον πρόλογο με τη διατύπωση της θέσης ότι η προαγωγή της μαρξιστικής θεωρίας, στις μέρες μας, είναι «δυνατή μόνο μέσα από τη χειραφέτηση του μαρξισμού από το δογματισμό ή την κατ' επίφαση αναθεώρηση» (σ. 15).

Το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου (σ. 17-41) αφιερώνεται στο στήσιμο της προβληματικής που συνέχει και χαρακτηρίζει την παρούσα μελέτη. Αρχικά, μας αποκαλύπτει η συγγραφέας ότι από την πληθωρική περί Μάρξ βιβλιογραφία της τελευταίας τριακονταετίας επιλέγει, ως σοβαρότερες επιστημονικές προσεγγίσεις, τις μελέτες των: Della Volpe, Zeleny και Αλτουσέρ (σ. 17). Ακολούθως προσδιορίζει το νόημα της επιστημολογικής τομής στο Μάρξ κατά την άποψη των τριών προαναφερομένων στοχαστών, καθώς και την ιδιαίτερη μέθοδο ανάγνωσης που ο καθένας τους χρησιμοποιεί (σ. 18-19), για να αποφανθεί στη συνέχεια η ίδια ότι η εργασία της επικεντρώνεται και επιχειρεί να συμπληρώσει τα ερευνητικά κενά της αλτουσεριανής άποψης (σ. 19). Για την αιτιολόγηση αυτής της προτίμησης αποδίδει στον Zeleny την τάση να βλέπει στη θεωρία του Μάρξ τον πυρήνα της μελλοντικής επιστήμης μιας αταξικής κοινωνίας (σ. 19) και ελέγχει τον Della Volpe για μετατροπή της θεωρίας αυτής σε σύνολο a priori συνθετικών προτάσεων καντιανής εμπνεύσεως (σ. 28). Ωστόσο, βρίσκει και το γνωστό αλτουσεριανό σχήμα «ιδεολογία-ρήξη με την ιδεολογία — πρόσβαση στην πραγματικότητα — επιστήμη» αρκετά σχηματικό (σ. 39). Πέρα από αυτό καταλογίζει στον Αλτουσέρ μια κάποια συνοπτική θεώρηση και μια επιτροχάδη ανάγνωση των νεανικών έργων του Μάρξ (σ. 39), πράγμα που τον οδηγεί, κατά τη γνώμη της, στην υιοθέτηση της υπόθεσης ότι ο Μάρξ έρχεται σε ρήξη με το κλειστό σύστημα της γερμανικής ιδεολογίας όχι μέσα από ό,τι γράφει την περίοδο 1843-44, αλλά μέσα από μελέτες που κάνει ως αναγνώστης-μελετητής, κυρίως, του έργου του Φόϋερμαχ (σ. 41).

Στο δεύτερο κεφάλαιο (σ. 42-62) η κα Α. Δεληγιώργη καταπιάνεται διεξοδικά με το πρόβλημα του προσδιορισμού των σχέσεων του νεαρού Μάρξ με τον Φόϋερμαχ πριν από το 1845. Πρώτα, αναφέρεται κριτικά σε σχετικές μελέτες των D. Maclellan, G. Della Volpe, L. Coletti, J. Zeleny (σ. 42-44) που, κατά τη γνώμη της, δε φώτισαν επαρκώς το ζήτημα (με κάποια επιφύλαξη εξαιρεί τις προσεγγίσεις του I.I. Oizerman) κι ύστερα διατυπώνει την άποψη ότι η σχέση του Μάρξ με το Φόϋερμαχ είναι σχέση αντιθετική και συνάμα συμπληρωματική. Έτσι, καταλήγει στην ανασκευή της γνωστής θέσης του Αλτουσέρ σύμφωνα με την

οποία ο Μαρξ έως το 1845, χρονιά που δημοσιεύει τις *Θέσεις για τον Φόϋερμαχ*, δεν είναι μόνο στο γράμμα αλλά και στο πνεύμα φοϋερμαχισμός (σ. 46-62).

Στο επόμενο κεφάλαιο, το επιγραφόμενο «Η χαρτογράφηση της ιδεολογίας» (σ. 63-89), γίνεται προσπάθεια να συμπληρωθούν τα κενά της άποψης του Αλτουσέρ για την ιδεολογία και την έξοδο του Μαρξ από αυτή. Ο Μαρξ, φρονεί η συγγραφέας, ήδη από το 1842, κατά την διάρκεια της δημοσιογραφικής του δραστηριότητας στην εφημερίδα *Rheinische Zeitung*, συνειδητοποίησε το χάσμα που χωρίζει την πραγματικότητα από την ιδεολογία (σ. 68) και συγχρόνως κατανόησε ότι το χάσμα αυτό είναι αδύνατο να αρθεί έξω από το χώρο της σκέψης. Αυτό συνάγεται από το *Κριτική της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ*, όπου ο Μαρξ δεν συζητά τη σχέση κοινωνίας-κράτους στο επίπεδο της ιστορικής πραγματικότητας, αλλά αντιμετωπίζει το κράτος ως γνωστικό αντικείμενο, εξετάζοντας τον αυθαίρετο τρόπο με τον οποίο ο Έγκελς εφαρμόζει τη διαλεκτική λογική του στην ανάλυση του κράτους. Κατά την κα Α. Δεληγιώργη, η απεμπλοκή του Μαρξ από την ιδεολογία μέσω της σκέψης και η πρόσβασή του στην ιστορική πραγματικότητα δεν πιστοποιείται μόνο με το έργο *Γερμανική ιδεολογία* (1845), όπου και εισάγεται η χρήση του σχετικού όρου για να δηλωθεί η ψευδής συνείδηση (άποψη Αλτουσέρ), αλλά και με το *Εβραϊκό ζήτημα* (1843), όπου γίνονται οι πρώτες απόπειρες να ερευνηθεί η ταξική δομή του κράτους (σ. 80), καθώς και με την *Εισαγωγή* του 1844, όπου ο ιδρυτής του ιστορικού υλισμού καταθέτει δύο βεβαιότητες: 1) ότι ο προωθημένος χαρακτήρας της τότε γερμανικής φιλοσοφίας είναι μοναδικό άνοιγμα στο μέλλον μιας βαθύτατα καθυστερημένης κοινωνικά και πολιτικά Γερμανίας και 2) ότι οι Γερμανοί προλετάριοι είναι σε θέση να παίξουν πρωτοποριακό ρόλο στη χειραφέτηση της γερμανικής κοινωνίας, πραγματοποιώντας και ξεπερνώντας έτσι τη φιλοσοφία, που αναπτύχθηκε μέσα στους κόλπους της (σ. 89).

Στο τέταρτο κεφάλαιο (σ. 90-132) η συγγραφέας, με αφορμή τις θεωρητικές ανεπάρκειες της δομικής μεθόδου του Αλτουσέρ, προβάλλει και αναπτύσσει τα θετικά σημεία της δικής της δομικής-γενετικής προσέγγισης (σ. 103). Έπεται ανάλυση του *Οικονομικών και φιλοσοφικών χειρογράφων* (1844), καθώς επίσης και μια εκτενής αναφορά στις λογικές και γνωσιολογικές προϋποθέσεις της εγγελιανής πολιτικής επιστήμης (σ. 107-110) και στις επιστημολογικές παρεκκλίσεις του Φόϋερμαχ (σ. 113-117), για να διατυπώσει, στη συνέχεια, την άποψη ότι το Υποκείμενο στο Μαρξ της ενότητας «Ατομική ιδιοκτησία και κομμουνισμός» των χφφ του 1844 δεν είναι πια ένας όρος της λογικής που αποδίδει αφαιρετικά τη σκέψη ή τον άνθρωπο, όπως συνέβαινε με τον Έγκελ ή το Φόϋερμαχ αντίστοιχα. Αν με το Φόϋερμαχ, διαπιστώνει η κα Α. Δεληγιώργη, η σκέψη εξανθρωπίζεται, με το Μαρξ όχι μόνον εξανθρωπίζεται, αλλά και ιστορικοποιείται (σ. 119). Με βάση, ακριβώς, αυτό το ιστορικό κριτήριο κατανοεί ο Μαρξ τις αντιστοιχίες του εγγελιανού στοχασμού με την αγγλική ή γαλλική σκέψη της εποχής του (σ. 126-130).

Ο Επίλογος, τέλος, του βιβλίου (σ. 133-136) αναφέρεται σε ορισμένες συμπερασματικές διαπιστώσεις. Στην πιο βασική από αυτές συμπεραίνει: ο Μαρξ, προσεγγίζοντας κριτικά όχι μόνο τις θεωρητικές συνέπειες αλλά και τις θεωρητικές αιτίες του υποστασιοποιητικού απριωρισμού που χαρακτηρίζει τη σύγχρονή του φιλοσοφία, δίνει στην κριτική του μια σαφή δομική-γενετική λειτουργία και οδηγείται στο όριο μεταξύ της κριτικής και της επιστημονικής ανάλυσης (σ. 135).

Γενική μας εντύπωση είναι ότι η συγγραφέας κατορθώνει με την παρούσα μελέτη της να ολοκληρώσει παλαιότερες ερευνητικές προσπάθειές της (πβ. «Η περίπτωση Althusser και το φαινόμενο John Lewis», *Ο Πολίτης*, τευχ. 57-58, Ιαν.-Φεβρ. 1983, σ. 57-71). Θα μπορούσε ωστόσο να πραγματώσει στο ακέραιο και τις προλογικά διακηρυγμένες συγγραφικές προθέσεις της (σ. 14), αν έλειπαν κάποιες αδυναμίες που χαρακτηρίζουν την τωρινή εργασία της. Ενδεικτικά και υπό μορφή ερωτήσεων επισημαίνουμε τις εξής:

1. Με ποιο κριτήριο επιλέγονται, από τον τεράστιο όγκο της διεθνούς μαρξιστικής βιβλιογραφίας, τα έργα των Della Volpe, Zeleny και Αλτουσέρ σαν οι σοβαρότερες (sic) προσεγγίσεις στη θεωρία του Μαρξ κατά τα τελευταία 30 χρόνια (σ. 17);

2. Τι μπορεί να υποδηλώνει η μονόπλευρη χρήση βιβλιογραφικών πηγών, καθώς επίσης και η χτυπητή παραγνώριση της αντίθετης ως προς το περιεχόμενο βιβλιογραφίας; Πβ. ενδεικτικά τις ανάλογες εργασίες των Adam Schaff, Αυγ. Μπαγιόνα κ.α.

3. Πλην μιας σύντομης αναφοράς στο μακαρίτη Ν. Πουλαντζά (σ. 79-80) δε γίνεται καμία άλλη μνεία σε Έλληνα συγγραφέα. Γιατί;

4. Στην εποχή μας, περίοδο της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης, για να εξέλθουμε από το κλειστό πεδίο της ιδεολογίας, χρειαζόμαστε την κριτική μέθοδο, όπως πιστεύει η κα Α. Δεληγιώργη, ή την επιστημονική ανάλυση; Το κριτικό πνεύμα, και όχι το πνεύμα κριτικής, δεν πρέπει να το λογαριάζουμε στους κυριότερους χαρακτήρες της επιστημονικής συνειδήσεως; (Πβ. Ε. Μουτσόπουλου, *Φιλοσοφία της καιρικότητας*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1984, 127-128).

Επίσης, θα θέλαμε να σταθούμε και στις ακόλουθες τεχνικές φύσεως παρατηρήσεις:

1. Ίσως, η πλατιά αναφορά στη δομική-γενετική μέθοδο της συγγραφέως (σ. 99-103) επιβαλλόταν να ενσωματωθεί στον Πρόλογο, καθαρά για λόγους οικονομίας της όλης σύνθεσης.

2. Η ίδια ακριβώς οικονομία της συγγραφικής σύνθεσης ταλαιπωρείται από τις συχνές επαναλήψεις εννοιών και νοημάτων (π.χ. σσ. 33, 93, 114-117).

3. Στη χρησιμότητα του βιβλίου πολύ θα συντελούσαν ένας πίνακας εννοιών και ονομάτων, ένας κατάλογος μιας κατ' επιλογήν βιβλιογραφίας και μια περιεκτική ξενόγλωσση περίληψη (στις τελευταίες 6, ούτως ή άλλως, κενές σελίδες της έκδοσης).

Με όλα αυτά, βέβαια, δεν επιχειρούμε να υποβαθμίσουμε τη σημασία του βιβλίου της κας Α. Δεληγιώργη. Ίσα ίσα, πιστεύουμε πως αξίζει να μελετηθεί και, προπάντων, να αποτελέσει κέντρισμα γόνιμου επιστημονικού διαλόγου και παραπέρα ερευνών.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΣΟΥΜΠΛΕΚΗΣ
ΑΘΗΝΑ

Barry Stroud, *The significance of philosophical scepticism*, Clarendon Press, Oxford 1984, p.p. XIV + 277.

Στό βιβλίο αυτό ο Barry Stroud, καθηγητής φιλοσοφίας στο Berkeley και συγγραφέας του βιβλίου για τον Hume (Routledge and Kegan Paul 1977), θέτει ερωτήματα για την ίδια τη φύση της φιλοσοφίας μέσα από την εξέταση των πηγών και της σημασίας ενός κεντρικού φιλοσοφικού προβλήματος: πώς μπορούμε να έχουμε γνώση του γύρω μας κόσμου;

Ο συγγραφέας διεξέρχεται τις απαντήσεις που δίνουν μερικές από τις πιο συγκροτημένες θεωρίες γνώσης και βρίσκει ότι αυτές οι τελευταίες είτε παρανοούν το πρόβλημα είτε το ανακατασκευάζουν έσφαλμένα. Επίσης πολλές παρεμφερείς προσπάθειες χαρακτηρισμού της ειδικής φύσης του προβλήματος και, επομένως, της αληθινής σημασίας του φιλοσοφικού σκεπτικισμού, διερευνώνται, επεξηγούνται και οδηγούν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει προς το παρόν καμιά ικανοποιητική και μη διφορούμενη σχηματοποίηση του ερωτήματος που θέσαμε. Ο σκεπτικισμός — ή θέση ότι δεν μπορούμε να έχουμε καμιά γνώση του